

IV ԴԱՐԱՍԿՁԲԻ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱԿԱՆ ԵՐՐՈՐԴԱՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ա. Գ. ՔԱԼԱՇՅԱՆ

ԵՊՅ Կրոնի պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ,
փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Առաջին հայացքից թվում է, թե IV դարասկզբի երրորդաբանական վիճաբանությունների վերլուծությունը բավականին պարզունակ գործընթաց է, քանի որ թե՛ անցյալի և թե՛ ներկա վերլուծաբաններն այդ հարցում համզում են միանշանակ եզրահանգման՝ ի օգուտ հակաարիոսական հոսանքի: Պետք է նկատել, սակայն, որ նման մոտեցումը հիմնահարցի խորքային վերլուծությանը չի նպաստում, քանի որ ելակետ է ընդունվում վերջնական արդյունքը՝ արիոսականության կրախը: Այնինչ ուղղադավան եկեղեցին և հոգևոր դասը հակաարիոսական պայքարում չափազանց ծանր և կորուստներով լեցուն ճանապարհ են անցել:

Այդ տեսանկյունից մինչնիկեական հակաարիոսական երրորդաբանության էության և հավատքային առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը պահանջում է վերջինիս աստվածաբանական և տեսական հիմքերի համակողմանի վերլուծություն: Այդ մոտեցումը կարևորվում է նաև այն տեսանկյունից, որ IV դարի 20-ական թվականների սկզբին հակաարիոսական երրորդաբանությունը ծավալվել է այն պայմաններում, երբ արիոսականությունն արդեն ազդեցիկ աջակիցներ էր ձեռք բերել ոչ միայն Ալեքսանդրիայում, Նիկոմեդիայում և Պաղեստինում, այլև՝ Փոքր Ասիայի և Արևելքի նշանավոր եկեղեցական այլ կենտրոններում:

Եվս մեկ նկատառում: Վերլուծաբանների ազդեցիկ մեծամասնությունը դարաշրջանի դոգմատիկական վիճաբանությունների ծավալումը ձգտել է բացատրել՝ հիմք ընդունելով Պաղեստինի և Բյուսանիայի 323 թ. արիոսամետ ժողովների, ինչպես նաև՝ Եվսեբիոս Նիկոմեդացու և Եվսեբիոս Կեսարացու կողմնակալ գործունեությունը: Նրանք պնդում են նաև, որ նշվածի արդյունքում արիսականության պաշտպանությամբ հանդես են եկել եկեղեցական այլ կենտրոնների՝ Եփեսոսի, Անտիոքի, Կապադովկիական Կեսարիայի և բազմաթիվ այլ վայրերի եպիսկոպոսները: Կարծիք կա նաև, թե Եվսեբիոսների անձնական կապերի շնորհիվ նախապես արիոսամետ դիրքորոշում է որդեգրել նաև Կոստանդին կայսրը¹:

Այդ մոտեցումներն, անշուշտ, ռացիոնալ հատիկ պարունակում են: Սակայն այստեղ ստվերում է մնում գլխավոր հարցը՝ ի՞նչ բնութագրական առանձնահատկություն ուներ դարաշրջանի հակաարիոսական հոսանքը և ինչպիսի՞ դոգ-

¹ Այդ տեսակետի պաշտպանությամբ են հանդես գալիս բազմաթիվ վերլուծաբաններ, տե՛ս, օրինակ, **Болотов В. В.** Лекции по истории Древней Церкви. Т. 4, М., 1994, с. 8; **Бриллиантов А. И.** Лекции по истории древней Церкви. СПб., 2007, с. 103-104; **Иоанн еписк. Акса́нский.** История Вселенских Соборов. М., 1995, с. 13-5; **Карташев А. В.** Вселенские Соборы. СПб., 2002, с. 20-21; **Поснов М. Э.** История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.). Брюссель, 1964, с. 337-338; A history of the Christian Church (ed. by Williston Walker), 4th ed. New York, 1985, p. 620; **Schaff Ph.** History of the Christian Church. Vol. 2, Masashussets, 1995, p. 777 և այլն:

մատիկական հայեցակարգ էր հակադրում արիոսականությանը: Այդ հարցերի պարզաբանումն օրգանապես կապվում է առանցքային նշանակության մի այլ հիմնահարցի հետ. ի՞նչն էր պատճառը, որ հենց «սրբազան գիտությունների կենտրոն» Ալեքսանդրիայում ծավալվեց եկեղեցական պատմության ամենաազդեցիկ հերժվածողական շարժումներից մեկը:

Եկեղեցական պատմագրությունն այդ հարցին քիչ թե շատ ամբողջական պատասխան չի տալիս: Բանն այն է, որ արիոսականության ձևավորման վերաբերյալ մեզ հասած տեղեկությունները բավականին աղքատիկ են և հակասական, որի պատճառով աստվածաբան Ա. Սպասկին իրավացիորեն մատնանշում է, որ այդ շարժման պատմության վաղ փուլի մանրամասները գիտության համար միշտ էլ կմնան քիչ թե շատ վարկածային²: Այդուհանդերձ անառարկելի է մեկ բան՝ **արիոսականությունը ձևավորվել և պատմական ասպարեզ է իջել դոգմատիկական վիճաբանությունների շրջանակներում**: Իսկ դրանից հետևում է, որ ժամանակի հակաարիոսական շարժման ձևավորման և էության պատմահամեմատական վերլուծությունը ևս պետք է սերտորեն շաղկապել մինչնիկեական դոգմատիկական զարգացումների պատմությանը: Նշված մոտեցումը պետք է կարևորել նաև այն առումով, որ աղբյուրների հակասականության պատճառով մինչ օրս այս ոլորտում միասնական լուծումներ չեն առաջադրել: Հիմնական հարցերում հետազոտական կողմնորոշումները հեղինակներին բաժանել են **երկու խմբի**: Առաջինը արիոսականության հիմք է համարում միապետական հակաերրորդաբանությունը և Հայր և Որդի Աստծու ստորադասության որիզենական վարդապետությունը, իսկ երկրորդներն այդ որակով դիտարկում են էբիոնիական-միապետական հերժվածը՝ Պողոս Սամոսատցի-Ղուկիանոս Սամոսատցի-Արիոս առանցքային անցման ձևով:

Այդ տեսակետներին հակադիր է Ա. Սպասկու մոտեցումը, որն Ալեքսանդրիայում մրցակցող դոգմատիկական շարժումների ձևավորումը համարում է օրինաչափ: Այդ մասին նա գրում է. «Դեռևս երկրորդ դարի վերջին այդ եկեղեցին (ալեքսանդրիական՝ Ա. Ք.) վերածվեց Արևելքի աստվածաբանական զարգացման կենտրոնի և քրիստոնեական աշխարհում առանձնահատուկ փառք ձեռք բերեց՝ փիլիսոփայական եկեղեցու փառք, որում երբեք չի թուլացել հավատի և գիտելիքի բարձրագույն հարցերի նկատմամբ հետաքրքրությունը: ... Ալեքսանդրիայի եկեղեցին ինքն էր նպաստում աստվածաբանական տարբեր խմբերի ձևավորմանը»³: Վավերագրերը դա բացատրում են նրանով, որ բավականին «անկախ»

² Տե՛ս **Спаскуй А.** История догматических движений в эпоху Вселенских Соборов (В связи с философскими учениями того времени). Тринитарный вопрос (История учения о св. Троице). Сергиев Посад, 1914, с. 137.

³ Նույն տեղում, էջ 133-134: Արժանահիշատակ է, որ ավանդության համաձայն ալեքսանդրիական եկեղեցին եղել է Եգիպտոսի, Լիբիայի և Պենտապոլիս ճանաչված նվիրապետական կենտրոնը, իսկ նրա հոգևոր առաջնորդը Հռոմի նվիրապետից անհամեմատ վաղ մեծարվել է «պապ» (որոշ նվիրապետներ՝ միտրոպոլիտ, պատրիարք, նաև՝ եպիսկոպոս) տիտղոսով, տե՛ս *Деянія Вселенскихъ Соборовъ*. Т. I / I, II, III Соборы. СПб., 1996, с. 73; **Epiphanius S. P. N.** *Adversus Octoginta haereses* / **Migne J. P.** *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* (այսուհետ՝ **PG**). Т. XLII, Lib. II, Т. II. Paris, 1863, haer. LXIX: Contra Ariomanitas), col. 1; տե՛ս նաև **Եւսեբիոսի Կեսարացոյ, Պատմութիւն Եկեղեցւոյ, Վեցնետիկ, 1887, դպր. VII, գլ. Է, էջ**

են եղել նաև Ալեքսանդրիական քահանաները: Այդպիսի փաստերից մեկին էլ առնչվում ենք արիոսական վիճաբանությունների վաղ փուլում: Դրանով էր թելադրված նաև այն, որ հակաարիոսական ջատագովության ճանաչված առաջնորդ Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին հարկադրված էր հերձվածի դեմ պայքար ծավալել ինչպես դիսցիպլինար-կանոնական, այնպես էլ աստվածաբանական-դոգմատիկական ճակատներում: Եվ որ գլխավորն է, հենց այդ համատեքստում պետք է քննարկել նաև Ալեքսանդր Ալեքսանդրացու հակաարիոսական գործունեության մոտիվները, ինչպես նաև՝ երրորդաբանական վարդապետությունը:

Եկեղեցական մատենագրությունը հավաստում է, որ Արիոս քահանան մեծ հարգանք է վայելել, որի պատճառով նրա ծխականներն իրենց անվանել են «արիոսական»⁴: Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին ևս բարձր կարծիք է ունեցել Արիոսի նվիրապետական գործունեության մասին⁵ և սերտ հարաբերություններ է ունեցել նրա հետ⁶: Հավաստվում է նաև, որ Արիոսը աչքի էր ընկնում «ասկետական կյանքով, բարեհամբույր էր զրույցների ընթացքում և մարդկանց վրա ազդել է համոզմունքով և հաճոյակատարությամբ»⁷: Իսկ Արիոսի դիալեկտիկական և էկ-

532, հմմտ.՝ **Св. Афанасий Великий**. Защитительное слово противъ аrianъ / **Св. Афанасий Великий**. Творения в четырех томах. Т. I, М., 1994, с. 366, 370, 372. Բուն քաղաքի թեմական կառույցը կազմակերպված էր ըստ թաղամասերի: Ս. Մարկոսի մայրավանքից բացի յուրաքանչյուր թաղամաս ուներ քահանաների կողմից ղեկավարվող իր ծխական եկեղեցին: Նվիրապետական ծառայությանը զուգընթաց քահանաներն օժտված են եղել ևս երկու բացառիկ լիազորություններով: Նրանց է վերապահվել Աստվածաշնչի մեկնության և համայնքին բարոգելու, ինչպես նաև՝ առանց թեմական եպիսկոպոսի համաձայնության աշխարհիկներին եկեղեցուց վտարելու իրավունքը (տե՛ս **Epiphanius S. P. N. Adversus Octoginta haereses**, haer. LXIX, col. 1; **Горский А. В.** Жизнь Св. Афанасия Великого, Архиепископа Александрийского / **Св. Афанасий Великий**. Творения в четырех томах. Т. I, М., 1994, с. 23, որ.): IV դարասկզբին Ալեքսանդրիայի աթոռի ենթակայության տակ գործել են շուրջ 100 եպիսկոպոսներ, 45 քահանաներ և 56 սարկավազներ, տե՛ս **Св. Афанасий Великий**. Защитительное слово противъ аrianъ, с. 374, 379, 381; **Epiphanius S. P. N. Adversus Octoginta haereses**, haer. LXIX, col. 1: Հմմտ.՝ *History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria / Patrologia Orientalis*. Т. 1, 4, Paris, 1905, p. 40; **Спасский А. А.** Начальная стадия арианских движений и Первый Вселенский Собор в Никее. Исследования по истории древней Церкви. СПб., 2007, с. 7-8:

⁴ Տե՛ս **Epiphanius S. P. N. Adversus Octoginta haereses**, haer. LXIX, col. 2:

⁵ Տե՛ս **Созомен Эрмий Саламинский**. Церковная История. СПб., 1851, кн. I, гл. 15, с. 57:

⁶ Փիլոստորգիոսն, օրինակ, հավաստում է, թե Ալեքսանդրիայի Պետրոս պատրիարքի մահվանից հետո Արիոսը և Ալեքսանդրը եղել են նոր պատրիարքի հավակնորդների թվում և «երբ արքայության վիճակն Արիոսին բաժին ընկավ (ընտրվեց պատրիարք՝ Ա. Ք.), Արիոսը գերադասեց Ալեքսանդրին և այնպես արեց, որ վիճակն անցնի նրան», տե՛ս Сокращение церковной истории. Филосторгия (сделанная патриархом Фотием). СПб., 1854, с. 319. Մեր համոզմամբ փաստական հիմնավորում չունեցող հակադիր տեսակետ է արտահայտում Թեոդորեոսը, որը գրում է, թե եպիսկոպոսական ընտրության ժամանակ Ալեքսանդր Ալեքսանդրացու առավելության պատճառով Արիոսը նրա նկատմամբ հակադիր դիրքորոշում է որդեգրել և, թշնամանքի և վիճաբանության պատճառներ որոնելով, շեղվել եկեղեցական ուսմունքից, տե՛ս **Феодорит еписк. Кирский**. Церковная История. СПб., 1860, кн. I, гл. 2, с. 14-15:

⁷ Տե՛ս **Epiphanius S. P. N. Adversus Octoginta haereses**, haer. LXIX, col. 3:

զեզետիկական օժտվածությունը եղել է այն հենքը, որի պատճառով Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին հենց նրան է հանձնարարել Աստվածաշնչի բացատրության և մեկնության գործը⁸: Արժանահիշատակ է նաև, որ նախնապես Արիոսի քարոզները անհանգստության տեղիք չեն տվել: Նրա տեսակետները ուշադրության են արժանացել այն ժամանակ միայն, երբ աստվածաշնչական «Տէրն ինձ ստեղծեց իր ճանապարհի սկզբին (**Առակ., 8: 22**)» հատվածի մեկնությամբ փորձել է հիմնավորել, թե Որդին արարված է Աստծու կողմից⁹: Սակայն Ալեքսանդր եպիսկոպոսն այն համարել է աստվածաբանական վիճաբանական հիմնահարց¹⁰ և չեզոքություն պահպանելով՝ ձգտել է «բացառել ամեն մի հարկադրանք» և կողմերին հաշտեցնելու նպատակով նրանց «արտահայտվելու հնարավորություն է տվել»¹¹:

Չնտազա բանավեճերի ընթացքում «Արիոսը պաշտպանել է իր դրույթները՝ Աստծու Որդին արարվել է ոչնչից, եղել է ժամանակ, երբ Նա չի եղել, Նա ընդունակ է բարին և չարը գործելու»¹², իսկ ընդդիմադիր թևն ապացուցել է, որ Որդին իրական Աստված է և «Հորը հավերժակից»: Այս անգամ Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին Արիոսից պահանջել է մի կողմ թողնել «մտքի հակասությունը» և համերաշխել եկեղեցական ավանդության հետ: Սակայն խրախուսվելով այն բանից, որ իրեն պաշտպանել են բազմաթիվ հոգևորականներ, այդ թվում և եպիսկոպոսներ¹³, Արիոսը հրաժարվել է կատարել նվիրապետի պահանջը, որից հետո

⁸ Տե՛ս *Феодорит еписк. Кирский*. Церковная История, кн. I, гл. 2, с. 14:

⁹ Այդ տեղեկությունը փաստվում է երկու սկզբնաղբյուրներով՝ Եվսեբիոս Նիկոմեդացուն ուղղված Արիոսի նամակով (բնագիրը տե՛ս *Epiphanius S. P. N. Adversus Octoginta haereses*, haer. LXIX, col. 6; *Феодорит еписк. Кирский*. Церковная История, кн. I, гл. 5, с. 37-38) ինչպես նաև՝ Աթանաս Ալեքսանդրացու վկայությամբ՝ *Св. Афанасии Великий*. Послание о соборахъ, бывшихъ въ Ариминъ италіискоемъ и въ Селевкии исавріискоемъ / *Св. Афанасии Великий*. Творения в четырех томах. Т. III, М., 1994, с. 108-109:

¹⁰ Տե՛ս *Созомен Эрмий Саламинский*. Церковная История, кн. I, гл. 15, с. 57.

¹¹ Մանրամասները տե՛ս նույն տեղում, էջ 58:

¹² *Сократ Схоластик*. Церковная история, кн. I, гл. 5, с. 10. Սուրբատես պատմիչը պնդում է նաև, որ Ալեքսանդր եպիսկոպոսը «ենթակա քահանաների և այլ կղերականների ներկայությամբ փիլիսոփայորեն դատելով բարեպաշտ կերպով աստվածաբանել է Սուրբ Երրորդության մասին, պնդելով որ Սուրբ Երրորդությունը մեկ է: Նրան ենթակա քահանաներից մեկը՝ Արիոսը՝ դիալեկտիկայի իմացությամբ մարդ, մտածելով, որ եպիսկոպոսը քարոզում է Սաբել Լիբեացու վարդապետությունը, ... հակվել է Սաբելին հակադիր տեսակետի և կոպիտ հակադրվելով եպիսկոպոսի խոսքերին, ասել է, որ եթե Հայրը ծնել է Որդուն, ապա ծնվածը կեցության սկիզբ ունի. իսկ այդտեղից ակնհայտ է, որ եղել է ժամանակ, երբ Որդին չի եղել և անհրաժեշտաբար հետևում է, որ Որդին անհատականություն է ձեռք բերել ոչ կեցությունից» (նույն տեղում):

¹³ Եպիփան Կիպրացին հաղորդում է, որ Արիոսի պաշտպանության դիրքերում էին կանգնել 700 կույսեր, 12 սարկավագներ, 7 քահանաներ և մարգային երկու եպիսկոպոսներ, տե՛ս *Epiphanius S. P. N. Adversus Octoginta haereses*, haer. LXIX, col. 3: Իսկ Ալեքսանդր Ալեքսանդրացու պաշտպանությամբ հանդես են եկել 26 քահանաներ (ներառյալ՝ Մարեոտի 9 քահանաները) և 44 սարկավագներ (ներառյալ՝ Մարեոտի 20 սարկավագ): Ահա այդ պատճառով էլ սկզբնաղբյուրները համարում են, որ բուն Ալեքսանդրիայում Արիոսին պաշտպանում էր կղերականների գրեթե կեսը, իսկ թեմի շրջանակներում՝ $\frac{1}{3}$ -ը:

«Ալեքսանդրը եկեղեցուց վտարել է ինչպես Արիոսին, այնպես էլ այն կղերականներին, որոնք պաշտպանում էին նրան»¹⁴: Այդ ամենը, սակայն, սպասվող արդյունքների չի հանգեցրել: Հակառակը, **դա պատճառ է դարձել, որպեսզի վիճաբանական հարցը, նվիրապետության կանոնական շրջանակներից դուրս գալով, կարճ ժամանակում վերածվի համաեկեղեցական խնդրի**¹⁵:

Սեզ հասած վավերագրերը թույլ են տալիս փաստել, որ Արիոսի վարդապետության համակարգում **Աստված բնութագրվել է իբրև ներփակ, հավիտենական, անսկիզբ և անայլայլելի եզակիություն**: Նա համարվել է միակ արարիչը, արդարադատը, բարիքը և գերագույն իշխանությունը: Նրա համոզմամբ աստվածային ներփակ այդ եզակիությունն էլ բացարձակ անհնար է դարձրել հավասարազոր էության կամ այլ ուժի գոյությունը, որի հիման վրա Արիոսը հանգել է Քրիստոսի աստվածային էության մերժմանը: Նա պնդել է, թե արարված բոլոր էակների նման Քրիստոսը ևս ունի **ազատ կամք, հետևաբար՝ ենթակա է փոփոխության**: Այդ դրույթից իմպլիցիտ հետևում է նաև, որ Քրիստոսն ունեցել է ժամանակային բնութագրություն, կամ, ավելի ճիշտ՝ «սահմանափակ» է ժամանակի մեջ: Եվ, քանի որ ամեն մի փոփոխություն անխուսափելիորեն ենթադրում է ժամանակային սկիզբ կամ պատմականություն, Արիոսն այդ տրամաբանությամբ է բացատրել նաև Քրիստոսի «անձնական ազատությունը» և պնդել է, թե Նա կատարյալ էր միայն այնքանով, որքանով «ցանկացել է կատարյալ մնալ», իսկ եթե դա չի ցանկացել, կարող էր նաև փոփոխվել¹⁶:

Արիոսականությանը բնորոշ է եղել էթնոհիական մեկ այլ հիմնարար հետևություն ևս, համաձայն որի Քրիստոսը Հայր Աստծուց տարանջատ է ոչ միայն էությամբ, այլև՝ ժամանակային գործոնով: Եվ այդ մոտեցմամբ նա ոչ միայն ուղղակի մերժել է Քրիստոսի աստվածային էությունը, այլև՝ նրա փրկագործական առաքելությունը, որով պարզապես դիմագրկել է քրիստոնեությունը: «Թալիալում, - գրում է Աթանաս Ալեքսանդրացին, - մեղսալից չարախոսությամբ հռչակված նրա մտքերն այսպիսին են. **Աստված հավիտենապես Հայր չի եղել, եղել է ժամանակ, երբ նա միայն Աստված է եղել, բայց դեռևս չի եղել Հայր: Նա հետագայում է Հայր դարձել: Հավիտենապես չի եղել Որդին**: Որքանով որ ամեն ինչ առաջ է եկել ոչնչից և սկիզբ ունեցող ամեն ինչ արարված է և ածանցյալ, նույն ձևով ոչնչից արարվել է նաև Աստվածային Բանը, և կար ժամա-

¹⁴ Սոզոմենոսը եկեղեցուց վտարված Արիոսի գործակիցներ է համարում Անփալա, Աթիլա, Կարպոնիոս, Սարմատիոս, Արիոս (այլ) քահանաներին, ինչպես նաև Եվգոյոս, Մակարիոս, Հուլիոս, Միմա և Էլլադիա սարկավագներին, մանրամասները տես *Созомен Эрмий Соломинский*. Церковная История, кн. I, гл. 15, с. 58: Սուրբատեն պատմիչը հիշատակում է նաև «նախկինում եպիսկոպոսներ կոչվող Սեկունդոսին (Պտղոմայեցի՝ Ա. Ք.) և Թեոնային (Սարմարիկեցի՝ Ա. Ք.)», տես *Сократ Схоластик*. Церковная история. М., 1996, кн. I, гл. 6, с. 11:

¹⁵ Այդ ամենի մանրամասները տես *Созомен Эрмий Саламинский*. Церковная История, кн. I, гл. 15, с. 58.

¹⁶ Տես *Св. Афанасий Великий*. На ариан слово первое / *Св. Афанасий Великий*. Творение в четырех томах. Т. II, М., 1994, с. 182: Հմմտ.՝ *նույնի* На ариан слово второе / *Св. Афанасий Великий*. Творение в четырех томах. Т. II, с. 293-294; *նույնի* Послание о соборахъ, бывшихъ въ Ариминъ италііускомъ и въ Селевкіи исаврііускомъ / Творения в четырех томах. Т. III, с. 108:

նակ, երբ Նա չկար: Նա չի եղել մինչև արարվելը, և Նա սկիզբ ունի (ընդգծումները մերն են՝ Ա. Ք.)¹⁷: Արիոսը պնդել է նաև, թե Քրիստոսի մասին աստվածաշնչական պատումներն աներկբա վկայում են միայն մեկ բան, որ նա **ի սկզբանե գտնվել է «բարձրագույն ուժերի հովանավորության ներքո»**: Այդ «ընտրյալությունը» մի այնպիսի որակ է, որը տրված չի եղել որևէ այլ պատմական անհատի՝ ո՛չ նրանից առաջ և ո՛չ էլ նրանից հետո: Հիսուսն ունի հրաշափառ ծնունդ, ողջ կյանքում նրան առաջնորդում են աստվածային որակները՝ «Հոգին», «Իմաստությունը» և «Բանը»: Բայց աստվածային այդ ստորոգելիները միանգամայն խորթ են նրա էությանը և նրա մեջ բնակվում են ինչպես «օտարն՝ օտարի մեջ» (alter in alter): Այդ ուժերի օգնությամբ Քրիստոսը հաղորդակից է դառնում «բարձրագույն իմաստությանը» և «հավիտենական ճշմարտությունները փոխանցում է մարդկանց»: Այսինքն՝ Քրիստոսի դեմքով գործել է «աստվածային բարձրագույն ուժ», այլ ոչ թե «աստվածային ինքնություն»: Այդ ազդակների ազդեցությամբ է իրականացել նաև Հիսուս Քրիստոսի «վերելքը» դեպի բարոյական կատարելություն, որի արդյունքում **«չարունակելով մարդ մնալ», նա դարձել է «Աստծու Որդի», սակայն՝ որդեգրությամբ**. «Անսկիզբն է Որդուն դարձրել ամեն ինչի նախասկիզբ և առաջ է քաշել նրան՝ որդեգրելով որպես հենց իր Որդի»: Իրական կյանքում Նա Աստծու հետ ընդհանուր ոչինչ չունի, քանի որ հավասար չէ Աստծուն և էությամբ նույնը չէ (ընդգծումը մերն է՝ Ա. Ք.)¹⁸: Ու թեև Արիոսը պնդել է, որ Հիսուս Քրիստոսի երկրային կյանքի մասին ընդունելի են աստվածաշնչական բոլոր վկայությունները, այդուհանդերձ նա արմատապես մերժել է մարդեղության վարդապետությունը և պնդել, որ Քրիստոսն աստվածային կատարյալ էություն չունենալու հետևանքով ենթակա է եղել չարաբանքների և մահվան:

Այդ ամենը խթանել են նաև հակաալեքսանդրիական ընդդիմադիր հոսանքի կազմավորմանը, որի գլուխ է անցել Նիկոմեդիայի եկեղեցու առաջնորդ «գիտնական և արքունիքում հարգի» Եվսեբիոսը, որն իր կողմնակիցներով «մոլի կերպով սկսեց պաշտպանել Արիոսի ուսմունքը»¹⁹: Իր հերթին Ալեքսանդր Ալեք-

¹⁷ **Св. Афанасий Великий.** На ариан слово первое, с. 181.

¹⁸ Տե՛ս **Ephraim S. P. N.** Adversus Octoginta haereses, haer. LXIX, col. 6: Հմմտ.՝ Nicane and post-nicane Fathers (ed. by Philip Schaff). Vol. 2, Massachusetts, 1995, p. 457: Արիոսական հերձվածի պատմության ճանաչված վերլուծաբան Հ. Գվոտկինն ընդհանրացված պնդում է, որ արիոսական քրիստոսաբանությունը հեթանոսական է, քանի որ «արիոսական Քրիստոսը այլ բան չէ, քան հեթանոսական կիսաստված», տե՛ս **Gwatkin H. M.** Studies of Arianism: chiefly referring to the character and chronology of the reaction which followed the council of Nicea. Cambridge, 1890, p. 2-3, 27: Իսկ ճանաչված եկեղեցագետ Հ. Շուլցը պնդում է, որ «Արիոսական քրիստոսաբանությունը դոգմատիկական տեսանկյունից ներքնապես ամենասնանկը և առավել ցածրարժեքն է դոգմայի պատմության մեջ հանդիպող բոլոր համակարգերից», տե՛ս **Schultz H.** Die Lehre von der Gottheit Christi: communicatio idiomatum. Friedrich Andreas Perthes, 1881, S. 5, 65:

¹⁹ Արիոսի պաշտպանությամբ հանդես են եկել նաև Տիրի եպիսկոպոս Պավլինոսը, պաղեստինյան Կեսարիայի առաջնորդ Եվսեբիոս Կեսարացին և Սկյութապոլսի եպիսկոպոս Պատրոփիլը, տե՛ս Nicane and post-nicane Fathers (ed. by Philip Schaff). Vol. 2, p. 59-60: Այդ համատեքստում արժանահիշատակ է նաև Թեոդորետի կողմից մեջբերված Արիոսի այն վկայությունը, թե իրեն համամիտ դավանում են նաև Թեոդոտ Լաոդիկեցին, Աթանաս Ամարզաբացին,

սանդրացին 323 թ. հրավիրեց Եգիպտոսի, Լիբիայի և Պենտապոլսի եպիսկոպոսների ժողով, որը որոշում ընդունեց ընդդեմ Արիոսի: Այդ հիման վրա Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին «Կաթողիկե եկեղեցու սիրելի և ազնիվ ծառայողներին» հղեց «Էնցիկլիկոնը»՝ շրջաբերական նամակը, որով **ամբողջացավ նաև IV դարասկզբի հակաարիոսական երրորդաբանությունը**: Ալեքսանդր եպիսկոպոսի երրորդաբանական վարդապետության մասին արժեքավոր տեղեկություններ են պահպանվել նաև Ալեքսանդր Բյուզանդացուն ուղղված ուղերձում²⁰:

Դատելով մեզ հասած վավերագրերից՝ **IV դարասկզբի ալեքսանդրիական հակաարիոսական երրորդաբանության, հավասարապես նաև ալեքսանդրիական հանգանակի հիմքում ընկած է եղել մինչնիկեական երրորդաբանությանը բնորոշ ստորադասության, ինչպես նաև նմանության վարդապետությունը**: Սակայն, ի տարբերություն մինչնիկեական այլ ըմբռնումների, **Ալեքսանդր եպիսկոպոսի դոգմատիկական լուծումներն էապես մերժեցել են ուղղադավան երրորդաբանության հիմնարար սկզբունքներին**, քանի որ նա Որդի Աստծու գոյությունը և էությունը բխեցրել է Հայր Աստծու գոյությունից և էությունից²¹:

Հիմնովին մերժելով արիոսական վարդապետության թյուր պատկերացումները՝ «Էնցիկլիկոնում» և Ալեքսանդր եպիսկոպոսին ուղղված շրջաբերականում Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին ի լուր ամենքի հաղորդում է, որ իր ենթակայության թեմում «հայտնվել են անօրեն և քրիստոսամարտ մարդիկ, որոնք այնպիսի հավատությամբ ուսմունք են քարոզում, որն իրավամբ կարելի է «Հակաքրիստոսի նախակարապետ» անվանել»: Եվ, քանի որ «կաթողիկե եկեղեցու միասնությունը և աստվածային Գրքի պատգամները հորդորում են մտքի միասնություն և միության խաղաղություն պահպանել», նա հարկ է համարում «տեղյակ պահել այդ իրադարձությունների մասին, որպեսզի երբ տառապում կամ կենսունակ է եկեղեցու անդամներից մեկը, նրան ցավակցեն կամ ուրախանան»: Այդ ամենից հետո Ալեքսանդր եպիսկոպոսը հանգամանորեն շարադրում է հակաարիոսական երրորդաբանության իր վարդապետական սկզբունքները, որի հավատքային

Գրիգոր Բերիացին, Աեցիոս Լիդիացին, Նարկիս Ներոդիացին և որ, իբր, բոլոր արևելացիները պնդում են, որ Հայրը նախորդում է Որդուն, տե՛ս *Феодорит еписк. Кирский*. Церковная История, кн. I, гл. 5, с. 36:

²⁰ Ըստ Եպիփան Կիպրացու՝ հակաարիոսական պայքարում Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին նվիրապետական տարբեր կենտրոններ է ուղարկել ավելի քան 70 շրջաբերական նամակներ (տե՛ս *Epiphanius S. P. N. Adversus Octoginta haereses*, haer. LXIX, col. 6), որոնցից մեզ են հասել միայն 2-ը՝ արևելյան եպիսկոպոսներին (տե՛ս *Сократ Схоластик*. Церковная история, кн. I, гл. 6, с. 10-13) և Թրակիայի նվիրապետ Ալեքսանդրին ուղարկված (տե՛ս *Феодорит еписк. Кирский*. Церковная История, кн. I, гл. 4, с. 17-36) շրջաբերականները: Այդ հարցում ընդհանուր բնույթի տեղեկություններ կարելի է քաղել նաև Սոզոմենոսի պատմությունից, տե՛ս *Созомен Эрмий Соломинский*. Церковная История, кн. I, гл. 15, с. 56-60.

²¹ Այդ մասին տե՛ս նաև *Болотов В. В.* Лекции по истории Древней Церкви. Т. 4, с. 7-8; *Лебедев А. П.* Вселенские Соборы IV и V веков (Обзор их догматической деятельности в связи с направлениями школ александрийской и антиохийской). СПб., 1904, с. 22-23; *Снацкий А. А.* Начальная стадия арианских движений и Первый Вселенский Собор в Никее. Исследования по истории древней Церкви, с. 15:

հիմքը եկեղեցական ավանդությունն է՝ «Միակ և Անծին Հայր Աստծու, նրա լուսնից ծնված և «ըստ ամենայնի նրան նման» միակ Տեր Հիսուս Քրիստոսի՝ Աստծու Միածին Որդու, ինչպես նաև՝ միակ ու ճշմարիտ Սուրբ Հոգու դավանանքը»:

Պաշտպանելով ուղղադավանությանը՝ Ալեքսանդր եպիսկոպոսը, վկայակոչելով առաքելական խոսքերը, հավաստում է, թե «արիոսականները ոչինչ անել չեն կարող», քանի որ «ճշմարտությունը հաղթական է»։ «Լույսը չի կարող հարաբերություն ունենալ խավարի հետ, ինչպես որ չի կարող միաբանություն լինել Քրիստոսի և Բելիարի միջև (տե՛ս **Բ Կոր.**, 6: 15)»²²։ Արիոսականության ջանքերով ծավալված վիճաբանությունները բնութագրելով իբրև «անհանգիստ, իշխանատենչ ու արծաթասեր մարդկանց կամքի» արտահայտություն, որոնք «տարբեր շարժառիթներով հարձակվում են եկեղեցական բարեպաշտության վրա»՝ աստվածաբանը հավաստում է, որ Արիոսն ու Աթիլլան «արատավորելով առաքելական բարեպաշտ ուսմունքը և հրեաների նման քրիստոսամարտ ժողովներ գումարելով՝ մերժում են մեր Փրկչի Աստվածությունը և դավանում, որ Նա հավասար է բոլոր մարդկանց: ... Այսպիսով, Քրիստոսի նկատմամբ պնդելով հելլենների և հրեաների անպատվաբեր կարծիքները, նրանք ... իրենց վարքով մեծացնում են հերետիկոսների մեջ Քրիստոսի դեմ ուղղված սատանայական ուժը»²³:

Դատապարտելով բոլոր այն եպիսկոպոսներին, որոնք, զանց առնելով առաքելական կանոնների պահանջները, արիոսականներին հաղորդության են ընդունել և վերցրել են իրենց հովանու տակ՝ Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին գրում է, թե այդ ամենի մասին նախապես ցանկացել է լռություն պահպանել, հուսալով, թե նոր ձևավորված հերձվածը դարձի գալով՝ կարող է վերականգնել եկեղեցական անդորրը, թեև վստահ է նաև, որ «չարիքը, կարող է մահանալ միայն անկում ապրածների հետ»: Բայց, սպասելիքները չեն արդարացել, քանի որ «... Նիկոմեդիայի ներկա եպիսկոպոս Եվսեբիոսը, որը ենթադրում է, թե իր վրա է դրված եկեղեցու ողջ ծանրությունը, ... անպատիժ հովանավորում է այդ անկում ապրածներին և հանում նրանց պաշտպանության հանդգնել է դիմել բոլորին, որպեսզի անտեղյակներին հրապուրի դեպի ծայրահեղ ողբերգական ու քրիստոսամարտ այդ հերձվածը, ապա անհրաժեշտ համարեցի խախտել լռությունը և այդ մասին տեղյակ պահել բոլորիդ, որպեսզի դուք ճանաչեք և՛ անկում ապրածներին, և՛ նրանց հերձվածի խղճուկ վիճակը, և՛ որպեսզի ականջալուր չլինեք, եթե Եվսեբիոսը դիմի ձեզ»²⁴:

Այդ դիրքերից էլ հակաարիոսականության պարագլուխն անդրադառնում է արիոսական վարդապետության առանձնահատկությունների հետևողական մերժմանը: Սկզբունքորեն հերքելով Հայր և Որդի Աստծու լուսնի և հարաբերության արիոսական այն մեկնությունը, համաձայն որի «եղել է ժամանակ, երբ Աստծու Որդին չի եղել, որ նախկինում գոյություն չունենալով Նա ավելի ուշ է ծնվել ... որ ինչպես ցանկացած մարդ նաև արարված է: Աստված ամեն ինչ արարել է ոչնչից, դրանով իսկ բոլոր բանական և անբանական արարածների հետ

²² Մանրամասները տե՛ս **Сократ Схоластик**. Церковная история, кн. I, гл. 6, с. 11-12.

²³ Տե՛ս **Феодорит еписк. Кирский**. Церковная история, кн. I, гл. 4, с. 18-19.

²⁴ **Сократ Схоластик**. Церковная история, кн. I, гл. 6, с. 11.

թվարկելով նաև Աստծու Որդուն»՝ Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին գրում է, թե լսելով այդ ամենը «ո՞վ չի զարմանա և չի գոցի ականջները, որպեսզի այդ նողկալիությունը չշոշափի լսողությունը: Ո՞վ է, որ լսելով Հովհաննեսի **սկզբից էր Բանը (Հովհ., 1: 1)** խոսքերը, չի դատապարտի ասողներին, թե եղել է ժամանակ, որ նա չի եղել: Կամ ո՞վ, լսելով Ավետարանի **միածին Որդի և ամեն ինչ նրանով եղաւ (Հովհ., 1: 18, 1: 3)** խոսքերը, չի ատի պնդողներին, թե Որդին արարվածներից մեկն է: Ինչպե՞ս Նա կարող է հավասար լինել իր իսկ կողմից արարված իրերին: Կամ նա ինչպե՞ս է Միածին, եթե նրանց կարծիքով հավասարագոր է ամենքին: Ինչպե՞ս նա կարող էր առաջ գալ ոչնչից, երբ Հայրն ասում է. **սրտիցս քո բարի պատգամներն են բխում (Մաղմ., 44: 2)** և **քեզ արշալույսից առաջ ծնեցի արգանդից (Մաղմ., 109: 3)**: Կամ նա ինչպե՞ս կարող է նման չլինել Հոր էությանը, երբ Նրա կատարյալ պատկերն է, Հոր փառքը, և երբ ինքն է ասում. **ով ինձ տեսաւ, տեսաւ Հօրը (Հովհ., 14: 9)**: Լինելով Աստծու Բանը և իմաստությունը՝ Որդին ինչպե՞ս կարող էր ինչ-որ ժամանակ չլինել: Դա նույնն է, եթե նրանք ասեն, թե ինչ-որ ժամանակ Աստված եղել է անբարբառ և ոչ իմաստուն: Ինչպե՞ս է նա փոփոխական, երբ իր մասին ասում է. **ես Հօր մէջ եմ, եւ Հայրը՝ իմ մէջ (Հովհ., 14: 10)** և **ես եւ իմ Հայրը մի ենք (Հովհ., 10: 30)**, կամ մարգարեի բերանով բարբառում է. **ահա ես եմ ձեր Տէր Աստուածը եւ չեմ փոխուի (Մաղաք., 3: 6)**: Կարող է պատահել ոմանք այդ խոսքերը կվերագրեն հենց Հօրը, բայց անհամեմատ պատշաճ է այդ հատվածում այն վերագրել Բանին, քանի որ Նա, մարդեղանալով հանդերձ, չի փոփոխվում, կամ, առաքյալի խոսքերով ասած՝ **Յիսուս Քրիստոս նույնն է երէկ, այսօր եւ յաւիտեան (Եբր, 13: 8)**»²⁵:

Ավելի քան ակնհայտ է, որ հակաարիոսական հոսանքն արիոսական էկզեգետիկային հակադրում է եկեղեցական-ավանդական էկզեգետիկան: Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին սեփական երրորդաբանական վարդապետությունը կառուցում է Ս. Երրորդության մասին աստվածաշնչական հիմնադրույթների մեկնության հիման վրա, որի առանցքը կազմում է հավատքային այն հիմնարար սկզբունքը, թե «Հայրը հավիտենական Հայր է, քանի որ հավիտենապես Որդի ունի, որի համար էլ Հայր է կոչվում: Եթե Հայրը հավիտենապես ունի Որդուն, ապա նա հավիտենապես կատարյալ Հայր է, օտար է բարու նկատմամբ ցանկացած անկատար հարաբերության և միածին Որդուն ծնել է անժամանակային, ո՛չ ժամանակի ընթացքում և ո՛չ էլ՝ ոչնչից»²⁶: Չբավարարվելով այդքանով՝ եպիսկոպոսապետն իր պարտքն է համարում մեկնաբանել նաև Հիսուս Քրիստոսի որդեղության խորհուրդը: Այդ փաստն է վկայում աստվածաբանի միանգամայն հիմնավորված այն պնդումը, թե «... մեր **Փրկչի Որդի լինելը ընդհանուր ոչինչ չունի մարդկային որդիների հետ**: Ինչպես որ անճառելի է Նրա (Որդի Աստծու՝ Ա. Ք.) հիպոստասը (էությունը՝ Ա. Ք.), անհամեմատ բարձր իր իսկ կողմից կեցություն ստացած արարածներից, այնպես էլ անճառելի է նրա Որդի լինելը, որն ըստ էության մասնակից է Հոր Աստվածությանը, **տնօրինաբար բարձր է մարդու որդիներից, որոնք նրա շնորհիվ են որդեգրություն ստանում**: Քանի որ Նրա բնությունն անփոփոխ է, ապա **Նա ըստ ամենայնի կատարյալ է** և ոչնչի կարիք չունի, իսկ նրանք

²⁵ Նույն տեղում, էջ 12:

²⁶ *Феоdorит еписк. Курский*. Церковная история, кн. I, гл. 4, с. 24-25.

(մարդու որդիները՝ Ա. Ք.) ենթարկվելով դրական կամ բացասական փոփոխությունների, մշտապես Նրա (Հիսուս Քրիստոսի՝ Ա. Ք.) օգնության կարիքն ունեն (ընդգծումները մերն են՝ Ա. Ք.)»²⁷: Ավելորդ չէ հիշատակել, որ այդ ամենը փաստում են ալեքսանդրյան դպրոցի մինչնիկեական երրորդաբանության օրգանական կապն ավանդական-եկեղեցական հավատքային ըմբռնումների նկատմամբ:

Ջարգացնելով Որդի Աստծու մասին դոգմատիկական այդ հայեցակարգը՝ Ալեքսանդր եպիսկոպոսն այն հակադրում է անձնավորման արիոսական վարդապետությանը և հանգում ընդհանրացնող այն հետևությանը, թե «Մեր Տերը բնությամբ լինելով Հոր Որդին, բոլորից երկրպագություն է ընդունում, իսկ մարդիկ **որդեգրության ոգի** են ստանում միայն այն ժամանակ, երբ բարի գործերի և ինքնակատարելագործման շնորհիվ ազատագրվում են **գործունեության ոգուց** և այդպիսով Որդու բնության բարերարությամբ որդի են դառնում որդեգրականությամբ»²⁸: Հակաերրորդաբանության նկատմամբ եկեղեցական ավանդության վրա խարսխված այդ մոտեցումների ընդհանրացման հիման վրա Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին իր և ուղղադավան վարդապետությանը հետամուտ ալեքսանդրիական եպիսկոպոսների անունից ի լուր ամենքի հռչակում է առաքելական հավատամքի նկատմամբ հավատարմությունը, որն աստվածաբանը շարադրում է հետևյալ կերպ. «մենք հավատում ենք միակ անժին Հորը, որը կեցության ոչ մի պատճառ չունի, անեղին ու անփոփոխին, հավիտենապես նույնականին և միակին, աճ կամ նվազում չունեցողին, օրենք, մարգարեներ և ավետարաններ պարզապես, նահապետների, առաքյալների ու բոլոր սրբերի Տիրոջը, և մի Տեր Հիսուս Քրիստոսի, Աստծու Որդուն, Միածնին, ծնված ոչ թե ոչնչից, այլ Հոր էությունից՝ ոչ թե մարմնի նմանությամբ, բաժանմամբ կամ մասերի անջատմամբ, ինչպես սովորեցնում են Սաբելը և Վալենտինոսը, այլ անձառելի և անբացատրելի, ինչպես վկայում է մարգարեի հետևյալ խոսքերը. *Եւ նրա ազգատոհմի մասին ո՞վ պիտի պատմի (Եսայի, 53: 8)*: Նրա էությունը հասանելի չէ արարվածներից ոչ մեկին, ինչպես որ անհաս է Հայրը, քանի որ բանական արարածների բնությունն ի զորու չէ ընկալելու Հոր Աստվածածնությունը»²⁹:

Այդ ամենը թույլ են տալիս փաստել, որ **ի հակադրություն արիոսական ռացիոնալ երրորդաբանությանը հանձին ալեքսանդրիական վարդապետության՝ IV դարասկզբի հակաարիոսական երրորդաբանությունն առաջնային է համարել հայտնութեանական աստվածաբանությունը**, որի հիմնավորումները բխեցվել են Աստվածաշնչից: Բայց, քանի որ արիոսական երրորդաբանության բոլոր հիմնադրույթները ևս «հիմնավորվում էին» աստվածաշնչական դրույթներով, Ալեքսանդր եպիսկոպոսը դրանց քննադատությունը համարում է անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման: Համոզված լինելով այն բանում, որ արիոսական մեկնություններում «յուրահատուկ խաղ» է ծավալվում Աստվածաշնչում Քրիստոսին աղերսվող եզրերի հետ, նա մեծ ուշադրություն է դարձնում հատկապես «եղել է», «հավիտենապես» և «դարերից առաջ» աստվածաբանա-

²⁷ Նույն տեղում, էջ 25-26:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 26:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 31:

կան եզրերի մեկնությանը և մատնանշում է, որ **դրանք ամենևին էլ նույն իմաստը չունեն, ինչ «անծին» եզրը**: Այդ դիրքերից աստվածաբանը պնդում է նաև, որ Չիսուս Քրիստոսի նկատմամբ «եղել է», «հավիտենապես» և «դարերից առաջ» եզրերը պետք է օգտագործել «բարեպաշտորեն, ամենևին էլ չմերժելով Նրա Աստվածությունը»³⁰:

Սակայն պետք է նշել, որ այդ ամենով հանդերձ «Էնցիկլիկոնում» տեղ գտած աստվածաբանական սկզբունքային մոտեցումները շատ ավելի մերձ են որիգենականությանը (անշուշտ՝ հիմնական թերություններից զերծ)³¹: Այդ փաստի հիմնավորմանն են ծառայում Ալեքսանդր Ալեքսանդրացու կողմից հռչակված երրորդաբանական որոշ թեզեր: Նախ, Չայր և Որդի Աստծուն համարելով էակից, «ուղերժում» և «Էնցիկլիկոնում» նա հիմնավորում է ոչ թե համագոյության, այլ՝ համանմանության վարդապետությունը: «Մենք գիտենք, - այդ կապակցությամբ գրում է Ալեքսանդր եպիսկոպոսը, - որ ինչպես և Չայրը, Աստծու Որդին անեղ է և անփոփոխ, ոչ մի կարիք չունի, **Չորը նմանվող կատարյալ Որդի է** և միայն ծնունդով է տարբերվում նրանից: **Աստծու Որդին Չորն ըստ ամենայնի նմանվող, ճշգրիտ և ոչնչով չտարբերվող պատկերն է**, քանի որ Նրան բնորոշ է այն ամենը, որով արտահայտվում է նրա առավելագույն նմանությունը Չորը (ընդգծումները մերն են՝ Ա. Ք.)»³²:

Քաջածանոթ լինելով այն բանին, որ գնոստիկյան և մոդալիստական հակաերրորդաբանական մեկնություններում Չայր և Որդի Աստծու բնությունը նույնացվել, կամ «միաստվածությունը պահպանելու» միտումով Որդի Աստծու բնությունը տարրալուծվել է Չայր Աստծու բնության մեջ՝ Ս. Երրորդության եկեղեցական ուսմունքի պաշտպանության միտումով Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին ընդհանրացնում է. «Այսպիսով, անծին Չորը մենք պետք է առանձնահատուկ արժանիքներ վերագրենք, ասելով, որ իր կեցության համար նա ոչ մի պատճառ չունի, Որդուն ևս պետք է առանձնահատուկ, իրեն համապատասխան պատիվ վերագրել՝ Չորից անսկիզբ ծնունդ վերագրելով և, ինչպես վերն ասվեց, նրան երկրպագել այնպես, որպեսզի **եղել է, մշտապես և դարերից առաջ** բառերը նրա նկատմամբ գործածվեն բարեպաշտությամբ և բարեշնորհությամբ՝ չմերժելով ամենևին Նրա Աստվածությունը, այլ ըստ ամենայնի տեսնել Չոր պատկերի հետ Նրա ունեցած ամենաճշգրիտ նմանությունը, անծին լինելը համարել հատկու-

³⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 33:

³¹ Ալեքսանդրիական հանգանակում Ս. Երրորդության մասին հավաստվում է հետևյալը. «Մենք նրան (Ս. Երրորդությանը՝ Ա. Ք.) հավատում ենք այնպես, ինչպես ընդունված է առաքելական եկեղեցում, այսինքն՝ մեկ Անծին Չորը ... և մեկ Տեր Չիսուս Քրիստոսին, Աստծու միածին Որդուն՝ ծնված ոչ թե ոչնչից, այլ՝ Չորից, ... Ի լրումն Չոր և Որդու վերաբերյալ բարեպաշտ այս ուսմունքի, ինչպես աստվածային գրքերն են ուսուցանում, մենք դավանում ենք Մեկ Սուրբ Չոգի, որը նորացրեց և՛ Չին ուխտի սրբերին, և՛ Նոր ուխտի ներշնչյալ ուսուցիչներին, - մեկ և միայն մեկ ընդհանրական եկեղեցի ... Սրանից հետո մենք ընդունում ենք մեռյալների հարությունը, որոնցից անդրամիկը մեր Տեր Չիսուս Քրիստոսն էր, որը Մարիամ Աստվածամորից մարմին էր առել իրապես, այլ ոչ թե երևութապես, որը բնակվել է մարդկային ցեղի մեջ, խաչվել ու մահացել ... հարություն առել մեռյալներից, բարձրացել երկինք, նստած է Մեծության աջ կողմում», տե՛ս *Kelli J. N. D. Early Christian Creeds*, p. 188-189.

³² *Феофанит еписк. Курский*. Церковная история, кн. I, гл. 4, с. 31-32.

թյուն, որը բնորոշ է միայն Հորը, ինչպես որ ինքը՝ Փրկիչն ասաց. **իմ Հայրը մեծ է, քան ես**: Հոր և Որդու մասին աստվածային Գրքերի վրա հենված բարեպաշտ այս կարծիքից բացի, մենք հավասարապես դավանում ենք միակ Սուրբ Հոգուն, որը նորոգում է ինչպես Հին Կտակարանի սուրբ մարդկանց, այնպես էլ՝ Նոր կոչվող Կտակարանի աստվածային հիմնադիրներին»³³:

АЛЕКСАНДРИЙСКАЯ ТРИДОЛОГИЯ НАЧАЛА IV ВЕКА

А. Г. Калашян

Александрийская антиарианская тридология первой четверти IV века неразрывно связана с именем «первого ратоборца против арианства» и «ревнителя православия» Александра Александрийского. Сущность тридологических воззрений александрийского епископа изложена в «Энцикликоне» – окружном послании ко всем православным епископам и в послании на имя Александра, старейшего между епископами Фракийского округа.

В полемике с арианским лжеучением Александр Александрийский проводит в полном виде Исполование веры, хранимое в Церкви Александрийской, где утверждается «исконное божество едиnorodного Иисуса Христа, рожденного из сущего Отца», и Ему приписывается «безначальное рождение от Отца, признавая в Нем точное соответствие образа Отца». В этом плане тридологическое богословское учение епископа Александра тесно связано с оригенизмом и с малоазийскими традициями III века.

ALEXANDRIAN TRIDOLGY AT THE BEGINNING OF IV CENTURY

A. G. Kalashyan

The Alexandrian anti-Arian Tridology of the first quarter of IV century is inextricably linked with the name of “the first mighty man against Arianism” and “zealot of Orthodoxy” - Alexander of Alexandria. The essence of the Trinitarian views of Alexandrian bishop set forth in “Entsiklikone” - Encyclical to all Orthodox bishops, and in his letter to Alexander, the oldest among the bishops of the Thracian region.

Within the framework of Arian false doctrine Alexander of Alexandria states the Creed of Faith, maintained in the Church of Alexandria and asserting that “pure divinity of Jesus Christ, only begotten, begotten from the nature of the Father” and he is ascribed to “infinite birth from the Father, recognizing in him the exact compliance with the image of the Father”. In this regard, Trinitarian theological doctrine of Bishop Alexander is closely connected with Asia Minor Origenism and traditions of the III century.

³³ Նույն տեղում, էջ 33: